Freud en het huwelijk

J.M. Coetzee

Freud en het huwelijk

Met een nawoord door
Arnon Grunberg

Vertaald uit het Engels door
Peter Bergsma

Cossee
Amsterdam

Inhoudsopgave

Het oceanische gevoel 9
Sigmund en Martha: echtelijke seks 15
Sigmund en Martha: verloving en huwelijk 21
Objectkeuze 35
Jaloezie 43
Conclusie 55

Nawoord door Arnon Grunberg 61
Noten 81

Soms is een sigaar alleen maar een sigaar. Soms is een lezing getiteld 'Freud en het huwelijk' alleen maar een lezing over Freud en het huwelijk. Maar wie ben ik, het sprekend onderwerp, om vol te houden dat deze bewuste sigaar alleen maar een sigaar is, dat deze lezing over Freud en het huwelijk alleen maar een lezing over Freud en het huwelijk is? Als ik voor een publiek van freudgeleerden sta mag ik vooral niet vergeten dat de alarmbellen allengs luider gaan rinkelen naarmate ik langer volhoud dat de sigaar alleen maar een sigaar is.

Aan het begin van zijn carrière, toen positivisme de regel was in de menswetenschappen, beschreef Sigmund Freud seksuele begeerte als een storende en zelfs onaangename staat van nerveuze opwinding. Een orgasme bood tijdelijke verlichting van dergelijke opwinding, een manier om het zenuw-

stelsel weer in zijn eerdere kalme vaarwater te laten terugkeren.[1] Achter deze kijk op seksuele begeerte doemt de figuur van Arthur Schopenhauer op, volgens wie de begeerten die wij in onze naïviteit aan onszelf toeschrijven eigenlijk een mechanisme zijn dat door een kosmische wil of levenskracht wordt gebruikt om de soort te reproduceren.[2] En bij zowel Schopenhauer als Freud speelde in het achterhoofd vermoedelijk een waarneming die aan Aristoteles wordt toegeschreven maar gewoonlijk in het Latijn wordt geciteerd: '*Post coitum omne animal triste*' ('Na de coïtus is elk dier droevig'). Post coitum, wanneer de door begeerte ontregelde zenuwen weer even tot rust komen, erkent elk dier in een flits dat het in een illusie verstrikt is geraakt.

Deze armoedige interpretatie van de seksuele begeerte – 'armoedig' is mijn eigen, weloverwogen betiteling – die de interactie van twee menselijke lichamen waarneemt, maar zich niet geroepen voelt stil te staan bij de illusie waardoor die lichamen worden gedreven, was in 1920 de beste korte beschrijving die een positieve seksuologie te bieden had: een opwindingscyclus die stijgt naar een hoogtepunt en wordt gevolgd door een ontlading, op haar beurt weer gevolgd door een nieuwe onheilspellende toename van opwinding.

Het oceanische gevoel

Op latere leeftijd koesterde Freud minder de ambitie om door de wereldwijde wetenschappelijke gemeenschap als wetenschapper te worden erkend en gerespecteerd. Het is voorstelbaar dat hij op dit scharnierpunt, bevrijd van de beperkingen van de positivistische wetenschappelijke methodologie, op zijn schreden wilde terugkeren en opnieuw het terrein van de seksuele begeerte wilde verkennen. Toch zag hij daarvan af. Een schrijver die hij hogelijk bewonderde, Romain Rolland, daagde hem uit om als psycholoog de gevoelens van mystieke verbondenheid met de schepping te onderzoeken die in alle culturen te vinden zijn. Freud ging niet op de uitdaging in: 'In mijzelf vermag ik dit "oceanische" gevoel niet te ontdekken,' antwoordde hij Rolland.[3]

Erkende Freud, toen hij zei dat hij dat oceani-

sche gevoel nooit had ervaren, stilzwijgend tegenover Rolland dat hij het nooit in bed had ervaren met zijn vrouw Martha? Beschouwde Rolland seks als een van de manieren om toegang te verkrijgen tot het oceanische en verwachtte Freud dat Rolland zou denken dat zijn bekentenis het oceanische nooit te hebben ervaren van toepassing was op alle aspecten van het leven, inclusief het seksuele? Iedereen die Rollands beschrijving van zijn eerste duik in de kosmische oceaan heeft gelezen kan er onmogelijk aan twijfelen dat deze een orgastische lading had:

> Waarom kreeg ik die openbaring dan hier, hier, en niet ergens anders? Ik weet het niet. Maar er werd een sluier opengescheurd. De geest voelde, als een onteerde maagd die zich openstelt voor een omhelzing, de mannelijke extase van de natuur in zich stromen en raakte voor de eerste maal zwanger (...). Alle eerdere liefkozingen, de poëtische en sensuele emotie van het landschap van de Nivernais, de honing en hars van de zon op zomerdagen, de benauwenis van de liefde en de angst voor sterrennachten, alles kreeg zijn eigen betekenis, alles werd verklaard; en op hetzelfde moment dat ik de Natuur naakt zag en haar 'kende', had ik haar ook in mijn verleden

> lief, want ik herkende haar daar. Ik wist dat ik haar vanaf mijn eerste dagen toebehoorde en dat ik zou baren (...). Toen daalde de sluier weer neer en keerde ik terug naar Parijs.[4]

De twee mannen schreven elkaar tussen 1926 en 1936 acht brieven. Freud, die Rolland duidelijk als een intellectuele evenknie beschouwde, nam het initiatief voor de correspondentie. Toen in 1927 *De toekomst van een illusie* verscheen – waarbij de illusie in kwestie voor religieus geloof stond – stuurde hij Rolland een exemplaar. In zijn antwoord verweet Rolland hem op allervriendelijkste toon zijn onbehouwen (mijn woord, niet dat van Rolland) benadering van religie. In werkelijkheid schrijft Rolland: 'Ik verzoek je dringend er nog eens over na te denken. De psychoanalyse heeft vast wel iets te melden over religieuze ervaring en het oceanische gevoel.'[5]

Rolland was geen roepende in de woestijn. Aan het begin van de twintigste eeuw bestond er in het Westen een sterk toenemende belangstelling, onder zowel geleerden als gewone mensen, voor niet-joods-christelijke spirituele tradities, waaronder verschillende vormen van wat we gemakshalve 'mystiek' kunnen noemen. Een doorgewinterde

empirist als Freud moest niets hebben van dat soort capriolen, ondanks de aansporingen van Rolland.

Rolland had gelijk over het boekje van Freud. Freuds analyse van religieus geloof was inderdaad geringschattend en kleinerend. Zoals Rolland al voorspelde zijn er inderdaad psychoanalytici geweest – en dan niet alleen Carl Jung – die ofwel hebben teruggegrepen op het pantheïsme van Spinoza en via Spinoza hun begrip van de religieuze ervaring hebben verruimd, ofwel hebben geprobeerd de Indiase filosofie een plaats te geven in de psychoanalytische traditie.[6]

Het gaat mij hier niet om Rolland, die wilde horen wat psychoanalyse ons over vormen van extase kan leren, maar om Freud zelf en om wat deze bedoelde toen hij zei dat het oceanische gevoel hem vreemd was. ('Wat staan de werelden waarin jij [Rolland] je beweegt ver van mij af!' schreef hij. 'Voor mij is mystiek evenzeer een gesloten boek als muziek.'[7] Freud was niet muzikaal.) Bedoelde hij dat hij vanwege een kronkel in zijn persoonlijkheid niet de aangewezen persoon was om over oceanische gevoelens te praten, of juist dat het oceanische gevoel, met inbegrip van transcendentale seks, thuishoorde in het hokje 'Illusies', de stiel van dichters?